

**ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ПРЕДМЕТУ ДОКАЗУВАННЯ У
СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ НЕПОВНОЛІТНІХ**

Ключові слова: кримінальне провадження, ювенальна юстиція, доказування, неповнолітні, межі доказування, предмет доказування, стан здоров'я, психологічний фактор.

Key words: criminal investigation, juvenile justice, proving, minors, the limits of proof, the subject of evidence, health, psychological factor.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 3 Конституції України серед усіх категорій осіб, чії права і свободи зобов'язалася забезпечувати наша держава, слід виділити окрему групу — неповнолітніх, яким органи законодавчої, виконавчої та судової влади повинні приділяти особливу увагу. Зокрема правосуддя щодо неповнолітніх має бути складовою процесу національного розвитку нашої країни. Тому чинним національним законодавством передбачені додаткові гарантії, що забезпечують при провадженні в справах неповнолітніх встановлення істини в справі, захист прав і законних інтересів неповнолітніх, а також сприяння підвищенню виховного попереджувального впливу кримінального судочинства. Злочинність неповнолітніх — це сукупність злочинів у суспільстві, вчинених особами у віці від 14 до 18 років.

Ефективне запобігання злочинам неповнолітніх у взаємодії з кримінально-правовими заходами впливу на осіб, які їх вчиняють, є умовою безпеки здоров'я підростаючого покоління, боротьби з негативними впливами на формування цілісних орієнтацій і поведінки членів суспільства.

Значну увагу проблемам кримінального провадження щодо неповнолітніх приділили такі вчені-науковці як Ю. П. Аленін, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевой, А. Я. Дубинський, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, Н. С. Карпов, І. М. Козьяков, Є. Д. Лук'янчиков, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, Л. Д. Удалова, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, О. Г. Яновська та інші. Разом з тим, питання актуальності доказування у справах щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні не викликає жодних сумнівів. Оскільки при встановленні істини у справах такої категорії варто звертати увагу на додаткові аспекти та підстави вчинення кримінального правопорушення, зокрема неповнолітніми.

Мега статті полягає у дослідженні на основі чинного кримінального процесуального законодавства поняття доказування та визначити особливості процесу доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Поняття доказування по різному трактується сучасними науковцями у сфері кримінального провадження. Так,

Так, В.Т. Нор пише, що це діяльність органів розслідування, прокурора і суду, а також інших учасників процесу, яка здійснюється у встановлених законом процесуальних формах і спрямована на збирання, закріплення, перевірку і оцінку фактичних даних (доказів), необхідних для встановлення істини у кримінальній справі [10, с. 74-75.]. С. В. Курильов відзначає, що це діяльність учасників справи і суду по збиранню і дослідженню доказів або самих предметів безпосереднього пізнання як шуканих фактів, яка своїм призначенням має встановлення істини і відбувається у відповідності з передбаченими законом правилами [7, с. 29.].

На думку А. М. Ларіна, доказування — це здійснювана в особливих встановлених законом формах складна діяльність слідчого, прокурора, суду, а також залучених чи допущених ними інших учасників (суб'єктів) кримінального процесу, яка полягає в дослідженні фактів для пізнання істини про вчинений (чи підготовлюваний) злочин і пов'язаних з ним обставин з метою досягнення визначених законом завдань кримінального судочинства [8, с. 9.].

Однак, на нашу думку, найбільш раціональне визначення доказування дане законодавцем у ч. 2 ст. 91 КПК України, де зазначено що доказування — це врегульована законом процесуальна діяльність, що полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин що мають значення для кримінального провадження. З даного визначення, зокрема, впливає що елементами процесу доказування є збирання, перевірка та оцінка доказів. Так, збирання доказів покладається на сторони кримінального провадження, зокрема на сторону обвинувачення, яка зобов'язана надати достатні докази, які доводять вину обвинуваченого. Саме слідчий та прокурор у межах своєї компетенції при виявленні ознак кримінального правопорушення зобов'язані відкрити кримінальне провадження для встановлення події кримінального правопорушення та особи яка його вчинила. Разом з тим, сторона захисту (підозрюваний, обвинувачений, їх захисник та законний представник) не зобов'язані доводити свою невинуватість, апіорі (принцип презумпції невинуватості), однак маю право зібрати та подати докази які це доводять.

Перевірка (дослідження) доказів проводиться шляхом їх аналізу, зіставлення з іншими доказами. Що може призвести до висновку про необхідність збирання нових доказів, які підтверджують або спростовують докази, що перевіряються. Як зазначає О. Г. Шило, особливість перевірки доказів полягає в тому. Що вона здійснюється як логічним, тобто розумовим шляхом, так і за допомогою практичних дій, які можуть бути пов'язані із збиранням нових доказів [6, с. 203]. Перевірка здійснюється як суб'єктами, які їх збирали так і іншими учасниками кримінального провадження.

Оцінка доказів — це здійснювана в логічних формах розмова діяльність, пов'язана із встановленням всіх елементів доказу, зібраних під час досудового та судового провадження а також визначення їх значення для вирішення справи по суті. Як правило, оцінку доказів на стадії досудового провадження здійснює слідчий, прокурор, слідчий суддя. В судовому провадженні оцінку доказів здійснює суд. Однак, як вказано в ч. 2 ст. 94 КПК України, жоден доказ не має

на перед встановленої сили. Тому всі зібрані докази оцінюються учасниками кримінального провадження на внутрішнє переконання слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Внутрішнє переконання — це почуття судді, прокурора і слідчого що формується в процесі дослідження доказів і тому має бути обґрунтованим, воно є наслідком ретельного, критичного розгляду наявних джерел доказів і тих фактичних даних, які в них містяться [6, с. 205].

Особливої уваги на відповідного досвіду потребує збирання, перевірка та оцінка доказів у кримінальних правопорушеннях вчинених неповнолітніми або за участі неповнолітніх. Зважаючи на вікові та психологічні особливості неповнолітнього, визначальну роль впливу оточуючого середовища на формування характеру дитини. Законодавець передбачив певні відмінності здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, яке визначається як особливим підходом до захисту їх прав так і колом обставин що необхідно встановити під час кримінального провадження. Останні декілька років в Україні все більшої популярності набирає поняття ювенальної юстиції та застосування її на практиці. Так, у ч.10 ст. 31 КПК України, зокрема, зазначено що кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження зміну чи припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному чи касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюються суддею, уповноваженого згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітні [1]. Відповідно до ч.6 ст. 18 Законом України «Про судоустрій і статус суддів» Суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею не менше десяти років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді і високими морально-діловими та професійними якостями. У разі відсутності в суді суддів з необхідним стажем роботи суддя, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обирається з числа суддів, які мають найбільший стаж роботи на посаді судді [2].

Тому як на стадії судового провадження так і на стадії досудового провадження при зібранні, оцінці та перевірці доказів винуватості чи не винуватості неповнолітньої особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення законодавцем робиться акцент на додатковому а також більш глибокому вивченні характеристики особистості неповнолітнього а також на виявленні причин і умов що сприяли вчиненню ним кримінального правопорушення.

Обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, визначаються ст. 91 КПК України і є загальними для всіх кримінальних проваджень, у тому числі й у справах про злочини неповнолітніх. Однією з особливостей провадження у зазначених справах є розширення меж предмету доказування.

Закон передбачає, що при провадженні досудового слідства і розгляді таких справ у суді, крім обставин, що підлягають доказуванню в кожній

кримінальній справі (ст. 91 КПК України), необхідно також з'ясувати обставини, зазначені в ч. 1 ст. 485 КПК України, а саме:

1. *Точний вік неповнолітнього (число, місяць, рік народження).* Це необхідно для правильного вирішення питання про те, чи може він нести кримінальну відповідальність, як краще організувати роботу з його вихованням. Встановлюючи вік неповнолітнього, слід врахувати, що особа вважається такою, що досягла віку кримінальної відповідальності, не в день народження, а по закінченню доби, на яку припав цей день, тобто з нуля годин наступної доби. Точний вік неповнолітнього повинен бути підтверджено: свідоцтвом про народження чи паспортом.

До матеріалів справи додають копію документа, що підтверджує вік неповнолітнього.

Якщо документів, які підтверджують вік, немає або є підозра, що вони підроблені, відповідно до ч. 2. п. 4 ст. 242 КПК України для встановлення віку неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого обов'язково призначають судово-медичну експертизу.

Питання про визначення початкового віку, з якого є можливою кримінальна відповідальність, та критерії, якими при цьому повинен керуватись законодавець, ніколи не мали свого однозначного вирішення.

Одні вчені вважають, що першим віком, з якого може наставати кримінальна відповідальність, має бути вік статевої зрілості. Оскільки саме цей вік, на їх думку, припадає кульмінаційний момент розвитку людини — становлення її як особи [12, с.80]. Інші зазначають, що законодавець при цьому повинен використовувати не тільки дані фізіології та психології, а брати до уваги й соціальні та етнографічні умови життя [12, с. 119-120].

2. *Стан здоров'я і загального розвитку неповнолітнього.* За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з душевним захворюванням, слід також з'ясувати, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними, при необхідності провести експертизу з участю фахівців у галузі дитячої та юнацької психології (педагога, психолога), або ці питання поставити на вирішення експерта-психіатра (ст.486 КПК України).

Для з'ясування стану здоров'я та загального неповнолітнього слід допитати його батьків або осіб, які їх замінюють (опікуна, піклувальника), про те чи не хворів неповнолітній важкими хворобами, чи немає у нього фізичних або психічних вад, які його здібності щодо логічного мислення, чи не відстає від однолітків у розвитку тощо [9, с. 534].

3. *Характеристика особи неповнолітнього,* зокрема, те, де навчився або працював; як ставився до навчання, праці; якою була поведінка в навчальному закладі, за місцем роботи; чи притягався раніше до кримінальної відповідальності; чи мала місце явка з повинною обвинуваченого неповнолітнього; чи застосовувались раніше заходи примусового характеру.

Встановлення і дослідження відомостей, які характеризують особу неповнолітнього обвинуваченого, не може обмежуватись лише обсягом даних, необхідних для висновку про обставини що обтяжують чи пом'якшують

відповідальність. До матеріалі справи мають приєднуватись характеристика з місця навчання і праці неповнолітнього, матеріали районної (міської) служби у справах дітей.

4. *Умови життя й виховання неповнолітнього.* По-перше: в яких умовах проживає і виховується неповнолітній; як ставляться до виконання своїх обов'язків, його батьки; чи не ведуть батьки антисоціальний спосіб життя; психологічна обстановка в сім'ї; чи не застосовується в сім'ї насильство щодо неповнолітнього;

По-друге: в якому закладі освіти навчається неповнолітній; яким чином характеризує класний керівник неповнолітнього; чи створено в закладі освіти умови для навчання, виховання та творчого розвитку особистості учнів тощо.

Без встановлення умов життя і виховання неповнолітнього обвинуваченого, як правило не можливо зробити правильний висновок про безпосередні причини, які призвели до вчинення кримінального правопорушення.

5. *Обставини, які негативно впливають на виховання неповнолітнього.* Для того, щоб певною мірою контролювати а також впливати на процес формування особи, необхідно чітко уявляти собі основні інститути соціалізації, їх можливості та тенденції розвитку за сучасних умов. До таких інститутів, зокрема відносять: сім'ю, навчальний заклад а також, останнім часом, засоби масової інформації.

Сім'я завжди була і буде первинним інститутом соціалізації, де закладається основа майбутньої особи. Справедливо зазначається, що недоліки сімейного виховання в певних випадках відіграють визначальну роль у формуванні протиправної поведінки. Саме в неповноцінних, аморальних сім'ях є всі умови для свідомого та несвідомого засвоєння дитиною антисуспільних цінностей [11, с. 252]. Складана економічна ситуація, безробіття, зрозуміло, впливають і на внутрішні сімейні відносини. Багато сімей перебувають на межі існування.

Ще один надзвичайно важливий інститут соціалізації — засоби масової інформації. За відсутності цензури і вільного доступу до будь-якої інформації неповнолітні легко застосовують аморальні стереотипи поведінки, що врешті рещт призводить до вчинення правопорушень [4, с. 28]. На нашу думку слід запровадити обмеження на відвідування певних фільмів та доступ до певної інформації особам, яким ще не виповнилось 18 років. Адже через засоби масової інформації та всесвітню мережу Інтернет дитина дуже легко, в доступній, іноді примітивній форі засвоює певні негативні правила поведінки, які копіює, дізнається про різноманітні способи і засоби вчинення протиправних дій. Однією з причин цього є сучасна позиція держави щодо правового виховання молоді.

Слід погодитись з В.К. Гришком у тому, що доведення кримінально-правової інформації, її роз'яснення суб'єктам має поки що примітивний характер. Воно полягає в опублікуванні кримінальних законів, як правило, в офіційних виданнях законодавця, не завжди доступних для пересічного громадянина. Не задіяні достатньою мірою для широкої роз'яснювальної

роботи і засоби масової інформації. Принцип «незнання закону не звільняє від кримінальної відповідальності» вперто проводиться державою, що не допустимо в сучасних умовах гуманізації суспільства [5, с. 30].

Проблема правової інформованості набуває особливого значення щодо неповнолітніх. Саме тому особливу увагу держава повинна приділяти правовому вихованню неповнолітніх у школі — як загальнодоступному і обов'язковому інституту соціалізації.

б. Наявність дорослих підмовників та інших осіб, які втягнули неповнолітнього в злочинну діяльність. Оскільки дії дорослих осіб, що втягують неповнолітніх у пияцтво, злочинну та іншу антигромадську діяльність, становить підвищену суспільну небезпеку, Верховний Суд України вказав судам на їх обов'язок: усебічно з'ясувати обставини, що негативно впливали на виховання неповнолітнього, який вчинив злочин; виявляти дорослих осіб, які втягнули його в злочинну діяльність (Постанова Пленуму ВСУ від 27.02.2004 №2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність»).

Невстановлення зазначених обставин свідчить про істотну неповноту провадження у справі. У Постанові Пленуму Верховного Суду від 16.04.2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», п. 5, ч. 1, зазначено що в разі, коли не встановлені обставини, передбачені ст.485 КПК України, і неможливо усунути таку неповноту досудового слідства в судовому засіданні, суд повинен повернути справу на додаткове розслідування. Разом з тим, після прийняття у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу, який не передбачає порядок повернення справ на додаткове розслідування, дане положення фактично втратило свою актуальність.

Встановлення цих додаткових обставин спрямоване на більш глибоке вивчення особистості неповнолітнього обвинуваченого з метою виявлення причин вчинення нею кримінального правопорушення і визначення виду покарання або заходи впливу, що сприятимуть з урахуванням особистісних особливостей виправлення неповнолітнього.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям кримінального процесуального кодексу України» від 13.04.2012 р. Чинне законодавство з 19 листопада 2012 р. : (офіц. текст). — К.: ПАЛИВОДА А.В., 2016. — 54 с. — (Закони України).
2. Про судоустрій та статус суддів: Закон України. Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
3. **Будзинский С.** Начала уголовного права. / С. Будзинский / — Варшава, 1970. — 376 с.
4. **Бурдін В. М.** Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: Монографія./ В. М. Бурдін / — К.: Атіка, 2004. — 240 с.

5. **Гришук В. К.** Проблеми кодифікації кримінального законодавства України. / В. К. Гришук. — Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1993.- 138 с.4
6. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевой, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц, та ін.; за заг.ред. В. Я. Тація, О. В. Капліної, О. Г. Шило. — Х. : Право, 2014. — 824 с.
7. **Курылев С. В.** Основы теории доказывания в советском правосудии / С. В. Курылев. — Минск, 1969. — 142 с.
8. **Ларин А. М.** Доказывание на предварительном расследовании в советском уголовном процессе. Дис. ...канд. юрид. наук / А. М. Ларин. — М., 1961. — 190 с.
9. **Назаров В. В.** Кримінальний процес України: Навчальний посібник. / В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко /– Вид. 3-є, доп. і переробл. — К.: Атіка 2013. — 748 с.
10. **Нор В. Т.** Проблеми теорії і практики судових доказів / В. Т. Нор. — Львів, 1978. — С.74-75
11. **Пирожков В. Ф.** Криминальная психология. Психология подростковой преступности./ В. Ф. Пирожков. — Кн. 1. — М., 1998. — С. 252.
12. **Спасович В.** Учебник уголовного права. / В. Спасович. — СПб., 1870. — 704 с.

Анотація

Дана стаття присвячена визначенню кримінального процесуального доказування та його елементів а також особливостям здійснення доказування у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень вчинених неповнолітніми. Досліджено основні додаткові умови, які з'ясовуються під час досудового розслідування при розкритті кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми чи за їх участі.

Annotation

This article focuses on the definition of Criminal Procedure and Evidence of its elements and peculiarities of proof in criminal proceedings concerning criminal offenses committed by juveniles. The basic additional conditions investigated during the preliminary investigation of the disclosure of criminal offenses committed by minors or with their participation.